

Kunskap är viktig

För att kunna sköta sina marker optimalt krävs kunskap, dels om marken i sig och dels om betesdjurens egenskaper. Beredskap för olika väderförhållanden måste finnas och en tidig anpassning till rätt djurantal är viktigt att uppnå.

En hel del rådgivning finns att få om skötseln av markerna, via Stockholms länsstyrelse (08-785 40 00), kommunerna, Hushållningssällskapet (018-56 04 37), LRF:s hästansvarige (08-540 205), Naturskyddsföreningen i Stockholms län (08-644 52 70), Hästnäringens Kvalitets- och Miljöråd (08-627 21 45) och olika husdjursföreningar.

Lästips

Pehrson, I. m.fl. 2001. *Bete och Betesdjur*, Jordbruksverket.

Attrell, B., Björnhag, G. m.fl. 1995. *Allt om hästen*, LTs förlag Stockholm.

Jordbruksverket, 2001. *Hästar i ekologiskt lantbruk*.

Höök Patriksson, K., Pehrson, I., Nolbrant, P, m.fl. 1998. *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden*, Jordbruksverkets förlag

Johansson, O./Hedin, P. 1995. *Restaurering av ängs- och hagmarker*. Naturvårdsverkets förlag.

Jordbruksverkets serie om Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet. *Naturbetesmarker, Träd i odlingslandskapet, Småvatten och våtmarker, Ängar, Parasitbekämpning och biologisk mångfald m.fl.*

Skriften har gjorts av projekt Hästen i landskapet, ett samarbete mellan:

Text: Sören Eriksson, Malin Löfgren och Ingela Adolfsson

Foto: Sören Eriksson

Layout: Susanne Eriksson och Malin Löfgren

© Projekt Hästen i landskapet och författarna

Skriften har finansierats av Stockholms läns landstings miljöanslag, Svenska Naturskyddsföreningen och Hushållningssällskapet i ABCD-län

Hästar på naturbete – problem eller möjlighet

Inledning

Antalet hästar och gårdar med hästhållning som huvudverksamhet ökar stadigt och enligt siffror från SCB finns idag ca 300 000 hästar i landet. Hästarna är idag det djurslag som ökar snabbast i Stockholms län. Även nöt och får visar svaga ökningarna mellan 1991 och 1999, men sett över en längre tidsperiod har de minskat. Tendensen idag är att mjölkkor minskar medan köttdjur ökar.

Samtidigt har arealerna betade, ogödslade betesmarker och slåtterängar minskat i länet. En orsak är delvis att nöt och får koncentreras på färre gårdar, samt att de idag går mer på gödslade åkermarker. Därmed utnyttjas gårdarnas naturliga beten ej i lika hög grad. Det finns därför ett stort behov av betande djur till dessa marker, och här kan hästen göra en viktig insats.

Många är de hästägare som har sina hästar i för små beteshagar, rastfällor eller på åkermarksbete, antingen på grund av markbrist eller rädsla för djurens hälsa om de går på naturbetesmark. Vi hoppas dock att antalet hästar på naturbete ökar, både för hästarnas och för markernas skull.

Historik

Stora arealer har genom tiderna använts som betesmarker och slåtterängar. I det gamla bondesamhället var ängen det viktigaste ägoslaget och vårdades ömt. Ängen bestämde hur mycket vinterfoder man fick och hur mycket djur man kunde ha.

När mineralgödseln kom minskade ängens betydelse och med järnplogens hjälp bröts många fina ängar till åkermark. De sämre ängarna övergick för det mesta till betesmark. Konstgödseln innebar också att naturbetesmarkerna kunde gödslas och övergå till mer högproducerande kulturbetesmarker.

I Sverige har regering och riksdag fastställt 15 miljömål som ska nås för att klara en ekologisk hållbar utveckling och en bevarad biologisk mångfald. I miljömålet "Ett rikt odlingslandskap" ingår som delmål att arealen hävdade ängs- och betesmarker ska bevaras och skötas samt att arealen betesmarker av de mest hotade typerna utökas.

Sedan 1927 har arealen naturbetesmarker i landet minskat från 1,5 miljoner hektar till ca 250 000 hektar. I Stockholms län har en motsvarande minskning skett och inom länet finns i dag uppskattningsvis 11-12 000 hektar naturbetesmark.

risker för resistens då ökar. Viktigt att alla hästar som ska gå i samma hagar avmaskas samtidigt och med samma preparat.

Generella råd är svåra att ge och varje besättning har sina egna förutsättningar och problem. Olika möjligheter att utnyttja betet, antalet djur samt deras ålder varierar. Bästa kon-

trollen är träckprovsundersökning. Bästa tidpunkt för undersökning är på våren före betessläpp. Känns det osäkert hur man ska gå tillväga är det bäst att diskutera fram en bra rutin med sin veterinär. Slutsatsen blir att med en bra planerad betesrotation, kan användandet av avmaskningsmedel minska betydligt.

Ekonomisk ersättning för hästar på betesmarker

Sedan Sveriges inträde i EU har möjligheten funnits att få ersättning för att hävda betesmarker med djur. Ersättningen ingår i miljö- och landsbygdsprogrammet som ett av flera miljöstöd, och gäller för **fem** år i taget. Här spelar det ingen roll vilka djurslag som betar, utan man tittar mer på betesmarkernas kvalitet.

All permanent betesmark (ej bete på åker) är berättigad till grundersättning. Dessutom finns en extra tilläggsersättning för naturbetesmarker. Nivåerna är idag 1000 kr/hektar i grundersättning samt 1400 kr/hektar extra i tilläggsersättning.

Följande regler gäller för grundersättning:

- Marken ska årligen betas av. Ett enstaka år kan slåtter ersätta.
- Förbud mot spridning av kemiska bekämpningsmedel, gödsling, kalkning, konstbevattning, täkt av sten eller jord.
- Träd och buskar av igenväxningskaraktär ska tas bort och där efter hållas borta under resten av stödperioden. Omfattar exempelvis utbredda slån- och rosbuskage och för täta uppslag av t.ex. al, asp, ask och björk.

För tilläggsersättning gäller dessutom förbud mot vinterbete och stödutfodring. Här gör länsstyrelsen upp en skötselplan (åtgärdsplan) för markerna i samråd med brukaren, och de godkänner även om marken är berättigad till tilläggsersättning.

Hör mer med länsstyrelsen, 08-785 49 00 om möjligheten till ersättning. Betesmarksersättningarna kan oftast täcka upp exempelvis stängsel- och arrendekostnader, samtidigt som man gör en bra naturvårdsinsats.

Är giftiga växter ett problem?

Några giftiga växter bör man som hästägare känna till. Till de giftigare hör sprängört, idegran, skelört och kabbeleka. De är, förutom kabbeleka som är vanlig i diken, relativt ovanliga i hagmarker, så risken för förgiftning är liten. Runt gamla torpmiljöer och husgrunder kan idegran och skelört dock förekomma. Några vanligare arter som vid stora mängder är giftiga är smörblomma, ekollon och åkerfräken, men dessa brukar djuren undvika, så länge det finns tillräckligt med gräs.

Parasiter

Hästar har alltid parasiter och en mindre mängd stör inte förutsättningarna för en god hälsa. Ur parasitsynpunkt är fölston, föl och unghästar mest känsliga för inälvparasiter. Man bör därför erbjuda dessa så parasitfria beten som möjligt.

Ett bete räknas som parasitfritt om det inte har betats av djurslaget i fråga under ett helt år. Den viktigaste åtgärden för att förebygga skador är att planera betesdriften så att mängden infektiösa larver är minimal på det bete djuren använder.

Ha en väl planerad betesrotation, växla mellan ett parasitfritt åkermarksbete, som kan plöjas, eller mark som betats med annat djurslag, och hagmarksbeten som ej plöjs. Att utnyttja stora betesmarksarealer kan också rekommenderas eftersom kon-

centrationen av parasiter då inte blir så stor. Sambete med andra djurslag minskar också risken för smitta.

Användandet av avmaskningsmedel bör helst undvikas helt. Den främsta anledningen till detta är risken för resistens hos parasiterna. Om det rutinmässiga användandet av avmaskningsmedel fortsätter i oförminskad takt finns en uppenbar risk för att dessa medel i framtiden blir helt verkningslösa! En annan anledning att minska användandet av avmaskningsmedel är att medlet sprids till hästgödseln vilket innebär att också dyngbaggar och andra nedbrytningsorganismer dör. Dessa organismer utgör, i sin tur, föda för bl.a. många insektslevande fåglar.

Om avmaskningsmedel ändå används bör det göras endast vid behov, som ett komplement till betesplaneringsåtgärder. För att avmaskningsmedlet inte ska finnas kvar i hästens dynga när den kommer ut på bete måste första avmaskningen göras två veckor före betessläpp. Detta är bara möjligt om hästen under dessa veckor står inne, om hästen går i en rasthage finns nämligen risk att den blir återinfekterad. Vill eller kan man inte ha hästen inne under så lång tid rekommenderas att göra avmaskningen minst tre till fem dagar före betessläpp eftersom koncentrationen av avmaskningsmedel i hästen är som högst de första tre till fem dagarna. Det är mycket viktigt att inte underdosera eller byta preparat oftare än med några års intervall, eftersom

Faktaruta

Naturbetesmark/naturbete = Betesmark som har en naturgiven produktion av bete. Den har inte i modern tid påverkats av kultiverande åtgärder som t ex plöjning, gödning eller insådd av arter.

Betesvall = Åkermark med insådda gräs och/ eller örter som är avsedda för bete.

Kultiverad betesmark/kulturbete = Naturbete som påverkats av gödning, insådd, dikning eller andra kultiverande åtgärder.

Ängs- och hagmarker = Samlingsbegrepp för alla marker som har en naturgiven produktion av gräs och örter och därför lämpar sig för slåtter eller bete.

Naturbetesmarker – artrika miljöer samt bra och billigt bete

Naturbetesmarker tillhör de artrikaste miljöer vi har i landet och ett mycket stort antal hotade växt- och djurarter förekommer här. Visans gullviva, mandelblom, kattfot och blåviol är liksom mängder av andra arter idag på snabb tillbakagång. Man räknar med att närmare 2 000 av odlingslandskapets arter är på väg att försvinna ur landet. Många av dessa finns just i naturbetesmarkerna.

De stora hoten idag mot hagmarkernas värden är upphörd hävd, gödning och kalkning, uppodling eller byte till annan markanvändning som t.ex. trädplantering, golfbanor eller bebyggelse. Hotet från alternativ markanvändning gäller i högsta grad i Stockholmsområdet, där marker idag exploateras i hög takt.

Varför denna artrikedom?

Olika växtarter har olika tillväxttakt och olika förmåga att klara konkurrens och beskuggning från andra växter. Vid bete hålls vegetationen nere och få arter hinner växa upp och konkurrera ut de andra. De snabbväxande och mest produktiva arterna förlorar mer bladmassa och missgynnas mer än lågproduktiva arter. Därmed utjämnas konkurrensen och fler arter kan samsas om utrymmet.

Djurens tramp ger också luckor i vegetationstäckets, vilket ger de konkurrenssvaga växterna ökad chans att etablera sig. Vad gäller fjärilar och insekter är de ofta specialiserade på vissa värdväxter, vilket gör att ju fler växtarter som finns desto fler insektsarter finns också.

Exempel på djurarter/grupper beroende av skötta hagmarker:

Fåglar: Grönfink, hämpling, göktyta, stenskvätta.

Insekter: Blåvingar, blombaggar, vildbin, dagfjärilar, vedskalbaggar.

Svampar: Vaxskivlingar, jordtungor, fingersvampar.

Växter: Backsippa, jungfrulin, darrgräs, bockrot, gullviva.

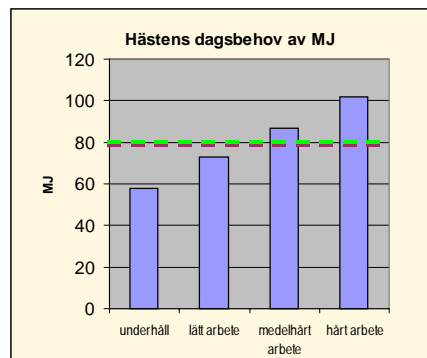
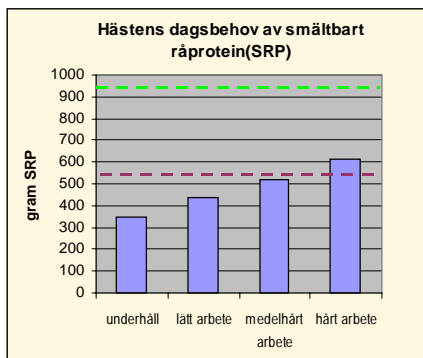
Näringsvärde på naturbetesmarker

Näringsvärdet i naturbetesmarker står sig bra jämfört med vallbeten under hela försommaren. De fuktiga-friska markerna har nästan lika hög nettoproduktion som svagt gödslade vallar på åker. Ju torrare mark desto lägre nettoproduktion.

Naturbetesmarker har en större variation i artsammansättningen än vallarna vilket ger en jämnare produk-

tion under året. En betessvacka förekommer under sommaren, men inte lika tydlig som på vall. Betessvackan kan minskas ytterligare om djuren hinner beta av hela området en gång före midsommar så att gräset hålls kvar i tillväxtstadiet lite längre istället för att gå i ax.

I diagrammet nedan visas att ej förväxta naturbetesmarkers näringsvärde räcker till åt hästar som ej går i hårt arbete.

Figur 1.

Staplarna visar dagsnäingsbehovet för en vuxen häst (500 kilo) vid olika arbetsbelastning.

Grön linje visar näringsinnehållet i 40 kg gräs (7,5 kg Torrsubstans, TS) för högsommarbete på åkermark.

Röd linje visar näringsinnehållet för 40 kg gräs (7,5 kg TS) för ej förväxt högsommarbete på naturbetesmark. 40 kg gräs motsvarar ungefär vad hästen kan tillgodogöra sig per dag på bete.

(Källa: Hästen-Näringsbehov och fodermedel.)

Sam- och växelbete

Sambete och växelbete mellan häst och nöt/får är positivt och ökar **både** markens produktion av gräs och minskar parasittrycket. De olika djurslagen betar på olika sätt och har sina egna preferenser.

En vanlig syn i hästthagar är ”toaletterna”, vilka växer från år till år. Sam-

bete minskar detta problem genom att avbetningen blir jämnare och mängden rator minskar. Hör gärna med näraste nöt- eller fårägare om de behöver ”parasitsanering” i form av hästbete. Här finns möjligheter till billiga extrabeten som alla tjänar på. Ett år med respektive djurslag ger en effektiv parasitsanering.

Sambete ger en jämnare avbetning av markerna och mindre mängd parasiter.

Vad behöver hästen?

Hästen är ursprungligen en stäpplevande, utpräglad gräsätare som är utvecklad så att den ska klara sin försörjning just genom att beta. En häst försöker alltid att beta minst så mycket att den klarar sitt energibehov. Hästar föredrar att beta kort ungt gräs som har ett högt sockerinnehåll. Är grästillgången hög ratas oftast örter och blad från buskar och träd.

Hästar som har tillräckligt med bete för att behålla sitt hull får också tillräckligt med mineraler. Växer gräset dåligt på grund av mineralbrist i jorden räcker inte betet för att hästen

ska få i sig tillräckligt med mineraler. Då måste tillskott av mineraler ges.

Alla hästar ska ha tillgång till saltsten. Hästar som är i hård träning kan ha problem med att reglera saltintaget. De bör därför ges en kontrollerad mängd salt varje dag. Bland det viktigaste när hästen går på bete är att den har tillgång till färskt vatten samt att man kontrollerar hullet och konditionen på hästen regelbundet.

Slutligen uppmuntras hästens naturliga beteende genom att de får gå på större arealer.

solbelysta ytor och grupper av träd och buskar.

Gynna ”bärande” träd och buskar som hagtorn, rönn, säl, vildap, fågelbär m.fl. vilka är extremt viktiga för insekter och fåglar. Exempelvis är sälgen i april ett av de allra viktigaste träden för landskapets humlor och bin. Ädellövträd som ek, ask, lönn, alm och lind bör gynnas, då dessa har ett artrikt mikrosamhälle av lavar, mossor och insekter knutna till sig. Hundratals insekter, lavar, svampar och mossor är knutna till gamla trädstammar. Vid behov skyddas dessa med skyddsnet eller stängsel.

Skapa även rejäla öppna, solbelysta ytor där solälskande insekter och växter trivs. Enbuskar och slån behövs i ”lagom mängd” och är fina häckningsplatser för törnskator, grönfinkar, hämplingar m.fl. Blir buskarna för många och omfångsrika upplöses däremot grässvålen och betet försämras. Lagom är bäst!

Försök, om möjligt, undvika hårt trampade rast/och vinterhagar.

Undvik trampskador

Ta bort djuren i tid på hösten, innan det blir blött och trampskador uppkommer. En artrik, tät grässvål som en gång förstörs kan ta mycket lång tid att återfå, om det överhuvudtaget går. Det här är den främsta anledningen till att vara försiktig med att utnyttja gårdens naturbetesmarker som vinterhagar. Placeringen av vinterhagarna bör ske så att trampskador minimeras och att känsliga marker ej berörs. Försök att så långt möjligt lägga vinterhagarna på åkermark eller på redan gödselpåverkade marker. Bland trampkänsliga marker kan även fornlämningsrika marker nämnas, men här gäller försiktighet för **alla** djurslag.

Upptrampade rasthagar och vinterhagar är en anledning till myndigheternas ibland negativa syn på hästgårdar och att de ses som ett miljöproblem. Försök att minimera dessa problem och ge hästarna de arealer de trivs med!

Vilka marker passar för hästar?

Hästar vill ha stora, kuperade hagar där det finns mat, vatten, sol, skugga och rekreation. Det är en beskrivning som passar på de flesta naturbetesmarker. En typisk mellansvensk hagmark, bestående av en mosaik av moränkullar, trädbärande partier och insprängda f.d. åkertegar, är idealisk för hästar.

Fodret från naturbetet, vad gäller smaklighet, närings- och mineralinnehåll är väl anpassat för hästarnas krav. Ofta behövs, förutom lite extra tillgång till saltsten, ingen extra utfodring. Man måste dock tänka på att olika hästar har olika näringsbehov. Dela därför gärna på ston med föl, ettårningar och äldre hästar och anpassa betena efter detta. För unghästar och ston med föl bör naturbeten kompletteras med vallbeten. För äldre hästar är problemet dock för det mesta att hästarna får i sig för mycket näring och blir överviktiga.

Öppna restaureringsmarker

Öppna marker som varit utan bete en längre tid är perfekta för hästar, vilka klarar förvuxet, grovt gräs bäst av alla djurslag. Hästarna kan till skillnad från idisslarna kompensera ett lägre näringsinnehåll med ett ökat intag och snabbare tarmpassage.

Björk- och blandlövhagar

Hagmarkstypen hittas ofta på lite magrare marker. Variationen mellan öppna partier och trädgångar passar bra åt hästarna. Här bör det kompletteras med återkommande slyröjningar eller växelbetas med får eller kor, då hästarna är dåliga lövbetare.

Ekhagar

Ekhagar kan vara bra marker för hästar **om** man kan se till att de inte gnager på ekstammarna och får i sig för mycket färska ekollon som är ohälsosamma i för stora mängder.

En betesmark med grovt gräs, där hästen är idealisk som betesdjur.

Flytta de individer som börjar äta ekolon; vilket kan vara vanebildande.

Grästillsväxten i ekhagar är ofta god då ekar trivs på bördiga jordar. Floran är oftast inte så intressant, utan de stora naturvärdena är framförallt knutna till själva ekarna. Eken trivs bäst där ljustillgången är bra och gynnas därför av att markerna hålls öppna.

Strandängar

Strandängsbete kan vara bra men se upp med vissa raser på blöta marker och strandängar, t.ex. islandshästar vilka kan få problem med knott. Betas strandängar bör djuren även ha tillgång till torrare marker i samma fålla.

Öppna torra hagmarker och enbuskmarker

Det här är den vanligaste typen av beteshagar, vilka ofta har en mycket artrik flora och ett rikt insektsliv kopp-

lat till växterna. De har ofta en lång kontinuitet som betesmark, ibland hundratals år. Här kan hästar fungera bra men var noga med att ge hästarna stora ytor. Annars finns risken att floran skadas av för hårt betestryck. Var även uppmärksam på om hästarna skadar gamla enbuskar genom att de kliar sig mot dem.

OBS! På de botaniskt mest intressanta markerna är det extra viktigt att ej ha för högt betestryck, då hästarna i så fall kan gå hårt åt vissa örter.

Ta gärna kontakt med länsstyrelsen om skötseln av dessa marker.

Hästbetad torrbacke i sommarprakt.

Skötsel av naturbetesmarker

Skötsel av naturbetesmarker skiljer sig till viss del från skötsel av åkermarksbeten, men i grunden är det hela likartat. De kräver dock mer kunskap om markens beskaffenhet, mer flexibilitet vad gäller beläggningsgrad samt lite andra skötselinsatser. Man måste vara mycket mer rädd om grässvålen, då möjligheten att så in nytt gräs ej finns.

Vid återinförsel av bete på ett område behövs det ofta kompletterande röjningsinsatser. Om exempelvis mycket slån eller aspsly växt upp bör detta röjas. För att få en jämnare avbetning kan betet behöva kompletteras med betesputsning, sambete eller växelbete.

God betesplanering och beredskap

En bra betesplanering är nödvändig för att få både bra grästillsväxt på marken och en bra naturvård. Satsa på att få ut djuren tidigt på markerna, då produktionen är som högst. I Stockholmstrakten innebär det ungefär i mitten på maj.

Låt gärna marken vila någon/några veckor från midsommar och framåt. Ha då hästarna på återväxtbete på vall, vilket är en vanlig tillämpad metod som även är skonsam för floran och insekterna i hagarna. Ha beredskap för klimat- och årstidsvariationer. Torrår kräver andra arealer än blötår. Ha alltid flera alternativ att ta till om det behövs.

Lämpligt betestryck

Olika marker klarar olika många djur per hektar. Därför är det svårt att säga exakt hur stor areal en normalstor (500 kg) häst behöver. Generellt sett behöver hästar större arealer per djur än vad nöter kräver. 1-1,5 hektar per häst på naturbete behövs ofta om de ska beta där hela säsongen. Ju kortare betesperiod desto högre djurtäthet går att använda. Räkna hellre hur många djurdagar per år markerna behöver/tål.

Att låta en hage hållas hårt betad under en hel säsong bör undvikas, speciellt när det gäller bete med häst, eftersom hagarna då riskerar att förlora en del av sina växtarter. Då hästar betar närmare marken än nötkreatur skadas vissa örter, bl.a. rosett-bildande arter som gråfibbla och svartkämpe, mer av häst än av nöter.

Det här blir bara problem vid för hårt betestryck, då hästen tvingas äta även örter. Vid lägre betestryck undviker hästarna örter, så gott det går, och äter helst gräs. Därmed gynnas örterna i konkurrensen med gräsen.

Kontinuerlig röjning

Eftersom hästen inte är anpassad för lövbetning behövs återkommande röjningar av träd och buskar för att bibehålla kvalitén på betesmarken. A och O är att tänka på att skapa största möjliga variation, dels i träd- och buskskiktet och dels mellan öppna